

Se tekee siis mahdolliseksi jatkaa keskustelua, mikä kirjan kirjoittajalle on tietenkin parasta mahdollista palautetta tehdystä työstä. ■

LEA LAITINEN
Suomen kielen laitos,
PL 3 (Fabianinkatu 33),
00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: lea.laitinen@helsinki.fi

SANOJEN JUURISTA ETELÄVIRON JUURIIN

Eino Koponen *Eteläviron murteiden sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 230. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1998. 295 s. ISBN 952-5150-18-6.*

Eteläviro on pitkään sijainnut itämerensuomalaisen kielialueen eteläisellä reunalla omalaatuisella kontaktikentällä. Eteläviron naapuruus vieraiden kielten kanssa on luonut etelässä ja kaakossa edellytykset muista itämerensuomalaisista kielistä poikkeavalle kehitykselle. Tämän tosiasian vuoksi eteläviroa on pidetty kielimuotona, jossa on syntynyt erikoisinnovaatioita mahdollisesti jo ennen yhteisitämerensuomalaista kautta. Kuitenkin eteläviro on jäänyt yhdeksi vähiten tutkituksi itämerensuomalaiseksi kielimuodoksi. Eino Koposen tutkimus on ensimmäinen koko eteläviron aluetta ja nimenomaan eteläviron sanaston alkuperän kysymyksiä käsittelevä väitöskirja.

Toinen fennistisen tutkimusperinteen laajennus, jota Koposen kirja tavoittelee, koskee sanaston alkuperän tutkimisen menetelmiä. Tutkimus hyödyntää perinteisiä etymologionnin keinoja, mutta ottaa lisäksi huomioon säännönmukaisista äänne muutoksista poikkeavien äänneiden variaatiomallien mahdollisuuden sanojen alkuperän selvittämisessä. Koponen yrittää järjestelmällisesti soveltaa eteläviron sanojen etymologiaan *onomatopoeettis-deskriptiivisen juuren* käsitettä. Hän määrittelee *juuren* sanojensa mukaan periaatteessa samalla tavalla kuin Ahti Rytönen aikanaan risti-

riitaisen vastaanoton saaneessa itämerensuomen *tm*-sanojen historian tutkimuksessa (1940) ja toteaa (s. 50), että termiä *juuri* tai *juurimorfeemi* ovat sittemmin laajemmassa merkityksessä käyttäneet ainakin Tapani Lehtinen (1979) ja Mauno Koski (1982). Kuitenkaan Koponen ei pyri esittämään yleiskuvausta itämerensuomalaisten sanajuurten rakennetyypeistä, vaan teoretisointi jää konkreettisten esimerkkien tasolle ja esimerkit ovat enimmäkseen suomesta, eivät etelävirosta.

Koponen on soveltanut leksikologiasta tunnettuja käsitteitä *sikermä* ja *rönsy* etymologian tutkimukseen. Niiden avulla hän kuvaa kontaminaatioiden ja assosiaatiotendenssien mahdollista osuutta sanojen synnyssä. *Sikermän* määritelmä (s. 45) perustuu sekä sanojen merkitys- että äännesuhteisiin. Tutkimuksessa sikermän muodostavat sanavariantit, joiden kantojen tai tyvien äännesuhteet ovat allomorfishuhteista poikkeavat, mutta kuitenkin selvästi systemaattiset. *Sikermän* sekundaarin jäsenen *rönsyn* määrittelyssä on esitetty olennaisena etymologinen suhde rönsyn ja sikermään kuuluvien kantasaneiden välillä. Tekijä on erikseen esittänyt *onomatopoeettis-deskriptiivisen sikermän* käsitteen (s. 49) osoittaakseen äännesymboliikan ja juurten äänneellisten modifikaatioiden osuutta sanojen

▷

synnyssä. Etymologian tutkimusmetodien tämänsuuntaisen laajennuksen tarve tulee ymmärrettäväksi sen vuoksi, että huomattava osa työn pääanalyysin 567 etelävirolaisesta perusvartalosta on deskriptiivistä alkuperää.

Tutkimuksessa eteläviron sanasto on määritetty kaikkien viron murteiden sanojen levikkisuhteiden perusteella. Ydinkriteerinä on vaatimus, että kohdesanat ovat varsin laajasti levinneitä eteläviron murteissa sekä samalla laajemmin tunnettuja etelävirossa kuin muissa viron murteissa. Näin ollen työ antaa uuden näkökulman myös viron murteiden keskinäisten suhteiden ja viron murrekontaktien tutkimukselle. Eteläviron sanaston omaperäisyys selviää vertailussa muiden viron murteiden kanssa. Se, selittykö näin määritelty omaperäisyys yhteydestä toisiin kieliin tai kielimuotoihin, on tämän tutkimuksen keskeinen kysymys.

Koponen on viron murteiden systemaattisen vertailun perusteella kehittänyt kvantitatiivisen eteläviroindeksin (s. 15–20), jonka avulla on johdonmukaisesti valittu kaikki sanat, joita hän analysoi tutkimuksensa pääluvuissa. Eteläviroindeksi perustuu suoraan Tallinnan Eestin kielen instituutin murrearkiston kokoelmien pohjalta koostetun *Väike murdesõnastik*-sanakirjan (I osa 1982, II 1989) hakusanojen levikkitietoihin. Sanaston valinnassa ei ole otettu huomioon sitä, että analyysin perustan muodostavat murrekokoelmat eivät edusta tasavertaisesti kaikkia viron murrealueita ja saattavat muutenkin sisältää epätasaisia aineksia. Ilmeisesti juuri lähdeaineistojen puutteiden takia tutkimuksessa eritelty eteläviron sanasto-otos sisältää melko vaihtelevia sanakerrostumia, esimerkiksi nuoren saksalaisen lainasanan *purss* (s. 152), luonteeltaan yleisvirolaiset *hame* (s. 86) ja *taba* (s. 175) ja äänneasultaan pohjoisvirolaistyypin Mulgin murteen sanan *ellerhein* (s. 89). Samalla analyysin ul-

kopuolelle ovat usein jääneet sanat, jotka ovat ominaisia vain osalle eteläviron murteita, esimerkiksi Mulgin tai Võrun murteelle. Monessakin tapauksessa sanojen levikki-yms. tiedot olisivat ilmeisesti olleet täsmennettävissä muiden viron murteiden sanastoa esittelevien aineistojen, kuten Andrus Saaresten klassisen sanakirjan »Eesti keele mõisteline sõnaraamat» (I–IV, 1958–1963) avulla, johon ei tutkimuksessa kuitenkaan ole viitattu. (Ferdinand Johann Wiedemannin sanakirjan »Estnisch-deutsches Wörterbuch», 1. painos 1869, käyttö ei myöskään ilmene tutkimuksen lähde luettelosta, mutta kylläkin tekstistä, esim. s. 81, ja myös viidennessä luvussa toistuva lyhennys »Wied.» merkinnee juuri tätä teosta.) Toisaalta yhteen aineistoon perustuva ja kvantitatiivisesti johdonmukainen lähestymistapa on oikeutettu, koska se antaa yhtenäisen kuvan nykyisen eteläviron sanaston kehittymisen erilaisista linjoista. Käytetty lähdeaineisto on muutamista puutteista huolimatta varsin laajapohjainen (Väike murdesõnastik sisältää yhteensä 73 397 viron murren sanaa levikkitietoineen).

Kirjan johdantoluvussa tekijä esittää katsauksen etelävirossa itämerensuomalaisena kielimuotona, viron murrejaosta sekä tutkimuksen tavoitteista. Hän korostaa kantoja, joiden mukaan eteläviroa voidaan pitää yhtenä avainmurteena itämerensuomalaisten kielten varhais historian selvittämisessä. Viron murrejaon käsittelyssä hänellä on kaksi lähtökohtaa (s. 18–19). Ensimmäinen käsittää viron kielialueen kokonaisuutena, jonka keskus sijaitsee pohjoisviron keskimurteen alueella ja periferiat lännessä pohjoisviron saarimurteen alueella, koillisessa koillisrannikkomurteen alueella ja kaakossa eteläviron Võrun murteen alueella. Toiseksi tekijä jakaa viron murteet koilliseen, läntiseen ja eteläiseen areaaliin. Nämä murrejaot ovat synkronisesti luonteisia, mutta soveltuvat vajavaisesti aikaisem-

min esitettyihin kantoihin viron murteiden historiallisesta kehityksestä, koska vanhoille päämurteiden eroille ja myöhäisille päämurteiden sisäisille eroille on annettu yhtä suuri arvo. Esimerkiksi pohjoisviron saari-, länsi- ja keskimurre ovat verraten läheisiä; tutkimuksen areaali- ja saari- ja länsimurre kuuluvat samaan läntiseen areaaliin, keskimurre koilliseen areaaliin itämurteen ja koillisrantamurteen kanssa siitä huolimatta, että koillisrantamurre on erillinen päämurre, joka poikkeaa kielellisesti paljon enemmän keskimurteesta kuin länsimurre. Tällainen kielellisistä suhteista aika riippumaton viron murrealueiden ryhmittely saattaa vaikuttaa yleisesti kohdesanaston valinnan tuloksiin, onhan eteläviroideksin laskennassa käytetty tätä areaalijakoa sanojen murre-edustusten määrittämiseksi.

Kirjan koko toinen luku luonnehtii tutkimuksen perusaineistoa ja selittää perusteellisesti eteläviron sanojen valintakriteerinä käytettävää eteläviroideksiä, jonka olemusta on jo edellä kommentoitu. Tutkimuksen kolmannessa luvussa tekijä esittää eteläviron sanaston etymologisen tarkastelun metodiset lähtökohdat. Suurin uutuusarvo on luvun niillä osilla, joissa käsitellään sanojen äänteellisen varioivuuden alkuperäisiä syitä ja uusien vartaloiden mahdollisia muodostustapoja. Tutkimuksen seuraavassakin luvussa jatkuu etymologian teorian ja metodiikan kysymysten pohdinta. Koposen käsityksen mukaan sanojen »juuret ja juurisarjat osoittavat lekseemijoukon formatiivien yhteistä ainesta» (s. 58). Hän korostaa, etteivät juuret ja vielä vähemmän juurisarjat ole (kanta)kielessä esiintyneitä lekseemejä ja ettei niillä ole (ollut) morfeemin statustakaan. Tällä tavalla määriteltiin juureen palautuvilla lekseemeillä ei siten tarvitse olla yhteistä perusmerkitystä tai semanttista komponenttia (ibid.). Luvun viimeiset osat käsittelevät sanojen iän määrit-

tämistä ja jakoa omaperäisiin ja lainasanoihin. Näissäkin työn osissa tekijä antaa esimerkkejä sanajuuren käsitteen soveltamisen mahdollisuuksista, esimerkiksi deskriptiivis-onomatopoeettisen juuren ^vvir- yhteydessä hän selittää sanojen *virta* ja *virkeä* muodostusta morfologisen restrukturoinnin kautta, tulkiten toisen tavun ainekset *-ta* ja *-kV-* suffiksaalisiksi (s. 62–63).

Kirjan viides luku on tutkimuksen keskeinen ja myös laajin osa, jossa Koponen esittää 567 eteläviron sanan etymologian. Luvun alussa hän pohtii vielä kerran tutkimusaineiston morfologisen analyysin ongelmia sekä luonnehtii eteläviron sanojen perusrakennetta ja esittelee formatiivivarianttien samaksi lekseemiksi yhdistämisen menetelmiä. Tekijä yrittää mahdollisimman usein käyttää deskriptiivis-onomatopoeettisen sikermän määritelmää sanojen alkuperän selittämisessä, olettaen sanojen kuuluvan samaan sikermään. Joskus yhdistyskokeiden äänteelliset kriteerit jäävät epäselviksi, esimerkiksi tekijän väittäessä interjektion *tsih-tsih* 'ähäkutti' kuuluvan samaan sikermään kuin *säh* 'ole hyvä' (s. 73); *säh* (myös *seh* viron murteissa) on pikemminkin yhdistettävä alkuperältään demonstraatiiviseen *se*-pronominiin (kuten on aikaisemmin esittänyt Raun 1982).

Varsinaisessa eteläviron perusvartaloiden etymologisessa analyysissä tulee parhaiten esiin Koposen laaja itämerensuomalaisten kielten sanaston historian ja alan kirjallisuuden tuntemus. Sanojen levikkiä ja etymologiaa on käsitelty johdonmukaisella tavalla, joka olemukseltaan muistuttaa *Suomen sanojen alkuperä* -sanakirjan (SSA) esitystapaa. Koposen etymologioita voisi kuitenkin kritisoida samansuuntaisesti kuin SSA:n etymologioita on jo julkaistussa kommentissa kritisoitu. Jorma Koivulehto on kirjoittanut »selvää morfologista pohjaa vailla oleviin deskriptiivisiin tai onomatopoeettisiin 'juuriin' tukeutuvan

käsittelyn» vaaroista SSA:n tulkintakeinoja silmällä pitäen (ks. Koivulehto 1998: 243 sekä myös Koivulehdon ja Koposen väittely Virittäjässä 1998). Koponen esittää mahdollisen sanajuuren tai juurisarjan 158 eteläviron sanan etymologiassa, siis yli neljännekselle analysoiduista sanoista.

Osoitetun juuren tavallisin rakenne on CVC-, jossa sekä klusiilit että vokaali on annettu konkreettisesti, esim. sanan *kimalane* 'kimalainen' yhteydessä $\sqrt{kim-}$; *sisask* 'satakieli' – $\sqrt{sis-}$; *taid* 'taito, äly' – $\sqrt{taj-}$. Toiseksi tavallisin rakenne on CVC(C)-, jossa sulkeisiin merkitty konsonantti esiintyy yleissymbolina, esim. sanojen *kubel* 'kupla; rakkula' ja *kubu* 'linnun kupu' juurena $\sqrt{kup(C)-}$; *tahas* 'taikina' – $\sqrt{tah(C)-}$; sanojen *tilbendama* 'roikkua', *tilk* 'norkko, käpy, kortteen tähkä; penis' ja *till* 'uimarakko' juurena $\sqrt{til(C)-}$. Seuraavaksi tavallisin on juurirakenne CVC(C)-, jossa suluissa on sama konsonantti kuin tätä edeltävä, esim. sanan *nutt* 'nuppi, nuppu jm.' yhteydessä $\sqrt{nut(t)-}$; *puss* 'pieru, tuhnu' – $\sqrt{pus(s)-}$. Osa juurista on esitetty variantteina, joissa esiintyvät vaihtelevasti sananalkuinen *h*, esim. *husisema* 'suhista, sihistä' – $\sqrt{hus-}$ ja $\sqrt{us-}$; sananalkuinen *ts* ja *s*, esim. *tsagama* 'hakata pieneksi, silputa' – $\sqrt{(t)sak-}$; vokaalit *u* ja *o*, esim. *pukerdama* 'kyhätä, pakertaa, sopertaa' – $\sqrt{puk(k)-}$ ~ $\sqrt{pok(k)-}$; vokaalit *o* ja *e*, esim. sanojen *kõre* 'rapea, hauras' ja *kõrne* 'sulatetun rasvan jäänteet; ruoan tähteet' yhteydessä $\sqrt{kor-/ker-}$; etu- ja takavokaali, esim. *urv* 'takapuoli' – $\sqrt{urv-}$, jonka etuvokaalisen variantin edustajana on mainittu muun muassa vatjan *ürvü* (ks. s. 189); lyhyt ja pitkä vokaali, esim. *piigert* 'pora, näveri' – $\sqrt{pik-/pik-}$ jne. Valitettavasti kirjassa ei ole missään käsitelty eteläviron äänne-teenmuutoksia. Niinpä jääkin lukijan tehtäväksi arvailla, miksi joskus on otettu huomioon sananalkuisen *h*:n vaihtelun mahdollisuus, joskus taas ei (etelävirossa $h > \emptyset$ Mulgin ja Tarton murteissa), millaisilla

ehdoilla edellytetään *o*:n ja *u*:n vaihtelua (Vörun murteessa $o > u$ nasaalin edellä) jne. Muutamissa tapauksissa ovat yhdessä juuressa sallittuja kaikki vokaalit, esimerkiksi sanan *rask* 'säären ympäri kiedottu kangasnauha naisten kansanpuvussa' juurena $\sqrt{rVs(k)-}$ (vaikkakin *ra(a)s(C)-* sanojen lisäksi on esitetty vain suomen etuvokaaliset *räsy* ja *resu*); *ritsikas* '(heinä)sirkka' juurena $\sqrt{rVt(s)-}$ (*rits*-alkuisten sanojen lisäksi vielä *ratst*); sanan *suskama* 'pistää' yhteydessä $\sqrt{sVs(k)-}$ (rinnastuksissa *i*-, *ü*-, *u*- ja *o*-vokaalisia sanoja). Nähdäkseni tavallisesti olisi mahdollista määritellä juuren vokaali ainakin jonkin vokaaliryhmän distinktiivisten piirteiden puitteissa.

Juurisarjojen rakennetta Koponen on konkretisoinut sarjan laajuuden mukaan. Sanueen juuriosa on esitetty aina tarkkana äänneasuna, esim. *päri* 'pässi' – $\sqrt{pär-}$; *rehk* 'kerta, vuoro' – $\sqrt{rehk-}$; *üsked* pl. 'puitu, mutta pohtamaton vilja' – $\sqrt{jusk}$ tai $\sqrt{usk}$. Peseiden juurisarjojen ylivoimaisesti yleisin rakenne on CVC(C)-, jossa tarkkaa äänneasua seuraa suluissa konsonanttisymboli, esim. *habisema* 'havista, kohista, väristä' – $\sqrt{hap(C)-}$; *pudle* 'sorakielinen, sopertaja' – $\sqrt{put(C)-}$; *turnama* 'pärskäähtää, pärskyä' – $\sqrt{tur(C)-}$. Sikermien juurisarja on määritelty abstraktisemmalla tavalla, usein seuraten kaavaa CVC(C)-, jossa vokaalia ja suluissa olevaa konsonanttia edustaa pelkkä yleissymboli, esim. *kelme* 'kalvo, kaihi' – $\sqrt{kVI(C)-}$; *pirand* 'pätetuli' – $\sqrt{pVr(C)-}$; *valmitsema* 'viheltää' – $\sqrt{vVI(C)-}$. Tekijä ei selitä tarkemmin, miksi ja miten hän pitää vokaaleja vaihtelevampana aineksena kuin ensitavun konsonantteja. Voisiko muodostuksesta kuitenkin esittää tarkempia vaihtelusääntöjä? Juurirakenteen vaihtelevaa loppukonsonanttiakaan ei tutkimuksessa missään ole määritelty tarkemmin fonologisten distinktiivisten piirteiden avulla. Monet periaatteelliset kysymykset sanajuurten ja juurisarjojen tyypeistä jäävät lu-

kijan ratkaistavaksi konkreettisten esimerkkien pohjalta.

Sanan *tüme* 'tumma, synkkä, samea' tekijä esittää kuuluvan deskriptiiviseen $\sqrt{tVm}$ -sikermaan, johon kuuluvat pesyeet $\sqrt{tum(C)}$ - ja $\sqrt{tüm(C)}$ - sekä jälkimmäisen yhteydessä juuri $\sqrt{tüm}$ -. Se, onko sananmuodostuksessa tällainen juuren hahmottuminen tekijän mielestä universaalista, ei selviä. Viimeisessä esimerkissä olisi mielestäni ollut luonnollisempaa esittää rakenne, jossa olisi määritely suppea labiaalinen vokaali riippumatta tämän etu- tai takavokaalisuudesta. Tuntuu liian mielikuvitukselliselta olettaa deskriptiivinen $\sqrt{tVm(C)}$ -sikerma, jossa voisivat esiintyä kaikki vokaalit.

Muutaman sanan alkuperää voi varmaankin selvittää vieraasta kielestä malliksi hahmotettujen vartalotyyppien avulla. Koponen on rinnastanut eteläviron *lirva*-sanan (jonka juuriosa saattaa kuulua onomatopoeettis-deskriptiiviseen pesyeeseen $\sqrt{lir(C)}$ -) ja venäjän sanan *kurva*, joiden rinnalle voisi lisätä vielä venäjän sanan *sterva* (kaikki kolme sanaa merkitsevät huonomaineista naista). Tällaisessa tapauksessa saattaa rinnakkain toimia useampi sananmuodostusprosessi, mutta keskeistä kuitenkin lienee kielelle ominaisen vartalorakenteen tavoittaminen uutta sanaa muodostettaessa.

Työn viimeisessä, kuudennessa luvussa on esitetty sanaston etymologioinnin tulosten tarkastelua. Odottamaton tulos on itämerensuomalaisten kielten eteläryhmään rajoittuvan sanaston, so. eteläviron, liivin ja vatjan yhteisen sanaston, vähäisyys tutkimuksen aineistossa. Kuitenkin tekijä huomauttaa, että analysoidut perusvartalot edustavat sitä osaa eteläviron murreosanastosta, joka eroaa eteläitämerensuomen edustavimmasta kielimuodosta pohjoisvirosta. Tekijän mukaan useimmille kirjan johdantoluvussa mainituille hypoteeseille löytyy eteläviron sanastosuhteista evidenssiä, erityisesti niille, jotka kuvaavat sukukielten

historiallisia suhteita sukupuun sijaan aaltomallin tai Kalevi Wiikin käyttämän »komponenttianalyysin» avulla (s. 264). Se, että työn tulokset eivät anna selvää etusijaa yhdelle näkemykselle eteläviron historias- ta, vaan tukevat osittain monta eri näkemystä, ei vähennä mitenkään Eino Kopsen laajan työn arvoa, vaan pikemminkin lisää sen luotettavuutta. Tekijän taito tuoda esiin uutta tietoa vähän tutkituilta aloilta ja kehitellä rohkeitakin metodinuudistuksia saa arvokasta tukea hänen kriittisestä harkintakyvystään loppupäätelmien teossa. ■

KARL PAJUSALU

Eesti keele õppetool, Tartu ülikool,

Ülikooli 18, 51014 Tartu, Eesti

Sähköposti: *karlpaju@ut.ee*

LÄHTEET

KOIVULEHTO, JORMA 1998: *Kiire* 'päälaki' ja muuta etymologista rajankäyntiä. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (toim.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.V.1998. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 228*, Helsinki.

KOSKI, MAUNO 1982: Suomen johto-opin morfologiaa. *Fennistica 4*. Åbo Akademi, Åbo.

LEHTINEN, TAPANI 1979: Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia: suomen *avajaa*, *karkajaa* -tyyppiset verbit ja niiden vastineet. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 169, Helsinki.

RAUN, ALO 1982: *Eesti keele etimoloogiline teatmik*. Maarjamaa, Rooma–Toronto.

RYTKÖNEN, AHTI 1940: *Kielentutkimuksen työmaalta III: Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*. Gummerus, Jyväskylä.